

Filozófia gyermekeknek

A Filozófia gyermekeknek program keretében a Naszályi Általános Iskola 1993–94-es tanévének 3. és 4. osztályában és a Talentum Gimnázium 1993–94-es, 1994–95-ös és 1995–96-os tanéveinek 1., 2. és 3. osztályában tanítottam filozófiát. Kollégánóm a jelenlegi tanévben a 2. osztályban tanítja ezt a tantárgyat, és közösen vezetjük a városi filozófia kört.

A mikor a *Philosophy for Children* mozgalom hazai képviselőitől megkaptam a megtisztelő felkérést, a tanítást azzal a szándékkal kezdtem meg, hogy a gyerekek elfogadjanak partnernek, beszélgetőtársnak. Később találtam meg *Platón Lüsizis* című dialógusában azt a mondatot, amely visszamenőleg igazolta feltevésemet. *Szókratész* azt mondja a dialógus elején: „De ha azon leszel, hogy beszédbe elegyedjél velem, talán meg tudom mutatni, hogy miről kell beszélgetned velem.” Kezdetben még nem tudtam, hogy milyen sok feltételnek kell egyidejűleg teljesülnie ahhoz, hogy a gyerek szóba elegyedjék velem és ne csupán „feleljen”. Ez az alapvető célkitűzés a mindennapi gyakorlat és felkészülés során azonban folyamatosan kiegészült – elveszítve prioritását – a következő kérdésekkel:

1. Hogyan tudom a filozófiai beszélgetéseket úgy facilitálni, hogy kikerüljem a problémamegoldó gondolkodás csapdáját, és a problémát észreévő, a megoldási utat megtaláló beszélgetések, közös gondolkodási folyamatok alakuljanak ki?

2. Mennyire lehet tudatos az óravezetés, és milyen szerepe van az intuíciónak?

3. Mivel az én óravezetési gyakorlatom alapjaiban eltér az adott iskola – bármilyen iskoláról legyen szó, legfeljebb fokozati különbségek vannak – pedagógiai gyakorlatától:

– milyen hatással lesz a gyerekekre,

– milyen hatást vált ki a kísérletemet jóindulattal kezelő pedagógusoknál,

– a gondolkodási képesség fejlesztése milyen hatással lesz a többi tárgy ilyen irányú, de kognitív törekvéseire, illetőleg más tárgyak eredményeit mennyire tudom hasznosítani,

– végül: mindez milyen pedagógust kíván, és képes vagyok-e mindennek megfelelni?

Ha közel három évi munka után arra a kérdésre kell választ adnom, hogy lehetséges-e a gyermekfilozófia tanítása, és ha igen, hogyan? – akkor a lehetségességre adott válaszom egyértelmű igen. Efelől nem csak a gyermekek jelzései által nyertem bizonyosságot, hanem azáltal is, hogy a kölcsönös kommunikáció lehetővé tette önmagam figyelését és ellenőrzését, mint a hajó giroszkópja, mely figyelmezteti a kormányost, hogy térítse vissza a hajót a helyes irányba. A lehetőségesség körébe tartozik a pedagógus személye is. A munka során önmagamnak is olyan változáson kellett és kell keresztülmennem, mely igazolja *Montessori* szavait: „Semmi sem nehezebb egy pedagógus számára, mint feladni régi szokásait, előítéleteit.”

Bebizonyosodott, hogy a gyermekekkel való közös filozofálás csak akkor lehetséges, ha a tanóra „klímája” megfelelő, ha a gyermek és a tanár nem csak önmaga mondanivalójára, hanem egymásra is figyel. Ekkor jön létre az a finom *érintés*, mely azt jelzi: mindnyájan jelen vagyunk az osztályban. Így alakul ki a vita, az érvelés, s így fejlődnek ki és mennek végbe a gondolkodási folyamatok. Ezt az igényt tükrözi az a szerződés, amelyet a jelenlegi 3. osztályos gyerekekkel kötöttem másfél éve, és az 1. osztályosokkal egy hónapja. E szerződések, melyeket a gyerekekkel együtt fogalmaztunk meg, az eddigi ta-

paszlatokat tükrözik. A gyerekek részéről ez fölért egy választással, s ebben az értelemben – tudtukon kívül – értékírányultságukat jelezték. Óráim egy része nem sikerült, kudarcot hozott, ami mindig elkeserítő. Elemezve az okokat, a kudarc alapvetően két eredőre vezethető vissza:

1. Nem voltam elég türelmes és sajnáltam az időt a megfelelő légkör kialakítására. A gyerekek sokszor fáradtan kezdik az órákat, így megfelelően oldott állapotba hozva őket (relaxáció, meditáció stb.) rövidebb idő alatt is élénk, sikeresnek mondható beszélgetés indulhat el velük.

2. A másik hiba a görcsös ragaszkodásom egy-egy általam elképzelt „tananyagész” teljesítéséhez. Mivel itt nem tudásanyagot kell egy meghatározott tanmenet alapján a gyerekekkel elsajátíttatni, épp ellenkező hatást értem el, mint szerettem volna: nem alakult ki beszélgetés, a gyerekek nem gondolkodtak szabadon, sikertelen lett az óra.

Természetesen tudjuk, hogy néhány gyerek érdektelensége, fölösleges izgágasága olykor tönkretelheti az órát. Hogy megtudunk-e birkózni ezzel a problémával, a magunk pedagógiai leleményességén és azon múlik, hogy az osztály többsége tovább akar-e haladni. Úgy gondolom, hogy mindegyikünk kialakítja azt a módszert, amelyet a *Philosophy for Children* program szempontjából a legjobbnak tart. A módszert azonban kézbe is kell adni – mondja *Hamvas Béla* –, hogy a gyerekek azt sajátjuknak érezzék. Azt látom, hogy a gyermekfilozófia tanítása elsősorban nem filozófiai szakvégtettséget, hanem filozófiai készséget és empatikus tanári személyiséget kíván.

*

A továbbiakban két példán keresztül szeretném érzékeltetni egy-egy óra hangulatát.

Első példaként a *Pixi* című könyv 5. fejezetének egyik epizódját hozom fel. A jelenet Pixi otthonában játszódik, amikor nővérével, Melindával lefekvésre készülődnek. A tanórát a 3. osztályban tartottam.

„Miután ágyba bújtunk és leoltottuk a villanyt, azt kérdeztem: Melinda, hova tűnik el a fény, ha kikapcsolnak valamit? Azt szoktuk mondani, hogy kialszik. De tényleg hova tűnik?

Melinda azt válaszolta: Kialszik, tehát aludni megy, és jobb lenne, ha te is ezt tennéd! Melinda, de engem komolyan érdekel, hogy hova tűnik el?

Oda megy, ahonnan a sötétség jön – felelte Melinda –, és most kérlek, hagyj békén!

Úgy érted, hogy a sötétség a világúrból jön, onnan, ahonnan a repülő csészealjnak meg az efféle dolgok? Melindától nem jött válasz, így még azt is hozzátettem: Te tudod, hogy én nem hiszek el minden badarságot. Melinda megfordult és a sötétben rám nézett: Először nem hiszed el a rokonsági viszonyok létezését. Most meg nem hiszel a világúrból. Van valami egyáltalán, amiben te hiszel?

Ez nem ér – mondtam neki –, csak mert én valamin csodálkozom, te nyomban azt mondod, hogy nem hiszek benne. Mindig mindennek megpróbálsz elvenni az érdekességét! Ezzel megfordultam és el akartam aludni. De előbb még azt mondtam magamban: Úr! Ez csak egy szó! Az csak üresség! Úgy beszélnek róla az emberek, mintha valami lenne, de az valójában semmi! S utána még hozzáfűztem: Melinda megtarthatja magának a hülye viszonyait, a hülye világterét, és én is meg fogom tartani magamnak a titokzatos lényemet, a titokzatos történetemet és minden titkomat. Nem tudom, hogy miféle másik titkom lehetne, de föltételezem, hogy Melinda sohasem ismerné föl a különbséget.”

Tervem szerint ezen az órán a tudásról és a hitről beszélgethetünk és a következő tanórákat előkészítendő, amikor új olvasatokban nézzük az adott fejezet első szakaszát, ki-mondjuk a „tér”, a „viszony” és a „szó” fogalmakat. A gyerekek kérdései a következők voltak:

- Mít hisz el Pixi?
- Mi az, amit Pixi egyáltalán elhisz?
- Hová tűnik el a fény?

- A sötétség a világúrból jön?
- Van-e együtt sötétség és fény?
- Mi a tér?
- Mi a viszony?

Most már el lehetett kezdeni az órát. A legtöbb kérdés a sötétség és a fény kapcsolatára vonatkozott. De a kérdések lehetőséget adtak a „mit hiszünk” és a „mit tudunk” problémájának megbeszélésére, valamint a tér és az idő, s a viszonyok fogalmainak tisztázására. Így tehát kiinduló kérdéseink a következők voltak:

- összetartozik-e a sötétség és a fény?;
- léteznek-e egymástól függetlenül?;
- ellentétes-e egymással a sötétség és a fény?

Sokan hoztak fel példának ilyen ellentéteket: nappal és éjszaka, hideg és meleg, igen és nem, jó és rossz stb.

Ezután többek téves állítását is szemügyre vettük. Például: létezik-e fény és világosság sötétség nélkül? Kérdés kérdést követett, melyeket számos példán keresztül vizsgáltunk meg, s élénk vita bontakozott ki. Amikor eljutottunk egy-egy állítás cáfolatáig, zavar állt be az osztályban. A vita alapján újra megfogalmaztam a szóban forgó kérdést, a gyerekek hétköznapi tapasztalatainak oldaláról közelítve meg azt. Így jutottunk el az egymást feltételező ellentétpárok megértéséhez, az adekvát tudásig, miközben a szókratészi dialógus módján jártunk el. Az óra tanulságait elemezve – a konkrétéhoz való kötődés, a személyes élmény és a tapasztalatok fontossága – bizonyosnak látom, hogy eredeti elképzelésemet (hit és tudás) ezen a 3. osztályos órán nem lehetett megvalósítani, vagyis helyes volt az intuíción a témaváltásra. A számomra eredményes munka másik tanulsága, hogy türelmes voltam, az eddiginél elfogadóbb, és így elősegítettem az alkotó légkör kialakulását.

*

A második példám a Talentum Gimnázium I. osztályának egyik órájáról származik. Az órát felvettem magnóra, így érzékeltetni tudom a diákok nehezen formálódó, mégis eszméltető gondolatainak alakulását. A *Pixi* 4. fejezetének arról az epizódjától van szó, ahol először merül föl a reláció, a viszony fogalma annak keretében, hogy a könyv szereplői a családról beszélgetnek. A diákok először azt a feladatot kapták, hogy a megbeszélendő könyvrészletből válasszák ki azt a mondatot, amelyet a legfontosabbnak tartanak.

Mintegy tizenöt gondolat gyűlt így össze.

Többen választották ugyanazt a mondatot, ezt tehát kiemeltem a többi közül:

„Az emberek valóságosak, a dolgok valóságosak, de a viszonyok csak a fejünkben vannak.”

*„Ez nem ér – mondtam neki –,
csak mert én valamin
csodálkozom, te nyomban azt
mondod, hogy nem hiszek benne.
Mindig mindennek megpróbálsz
elvenni az érdekességét! Ezzel
megfordultam és el akartam
aludni. De előbb még azt
mondtam magamban: Ūr! Ez
csak egy szó! Az csak üresség!
Ūgy beszélnek róla az emberek,
mintha valami lenne, de az
valójában semmi! S utána még
hozzáfűztem: Melinda
megtarthatja magának a hülye
viszonyait, a hülye világterét, és
én is meg fogom tartani
magamnak a titokzatos
lényemet, a titokzatos
történetemet és minden titkomat.
Nem tudom, hogy miféle másik
titkom lehetne, de föltételezem,
hogy Melinda sohasem ismerné
föl a különbséget.”*

Ezután az osztály négy munkacsoportra oszlott, amelyek azt a feladatot kapták, hogy a kérdés előzetes megbeszélése után írják le, ami erről a mondatról az eszükbe jut. Ezután a csoportok szóvivői felolvasták válaszukat:

1. csoport: – „A viszonyok valóságosak, de azok másképpen valóságosak, mint a dolgok és az ember. A viszonyok, azok gondolatok, és azok is léteznek. Az ember mondhatni egy test, tömör és megfogható. A gondolatokat azonban nem lehet megfogni. A gondolatok nemcsak a fejünkben vannak, hanem létezhetnek két élő dolog között is. Két élő személy vagy két élő tárgy között is. Ezek is viszonyok.”

2. csoport: – „Viszony több mindenféle létezik. A fejünkben és a dolgokban is. Mert hogy Tamás és én létezőnk, az nem biztos, de ha beszélgetünk egymással, akkor már látjuk, látják a többiek, hogy létezőnk, hogy viszonyba léptünk.”

3. csoport: – „Az emberek valóságosak, mert kézzelfoghatóak, meg lehet őket érinteni. Esznek, léteznek. A dolgok is valóságosak, mert meg lehet őket kopogtatni. A viszonyok is valóságosak, léteznek, mert vannak időbeli és térbeli viszonyok. Néha láthatóak is. Meg azt is szoktuk mondani, hogy tiszta apja vagy anyja lánya.” (Tanár: „Tehát az összehasonlítás is viszony?” *Tanuló:* Igen. Tetszik érteni? Végül is, ha családi viszonyban van az illetővel, azt szoktuk rá mondani, hogy ez viszony.”

4. csoport: – „A viszony valóságos az ember fejében, de nem lehet észrevenni, csak az emberek közötti kapcsolatban.” (Tanár: „Ha a gyakorlatban nem látszik a viszony, akkor nincs?” *Tanuló:* „Nem, csak a megnyilvánulásokban.”)

A fenti válaszok, melyek kétségkívül filozofikusak, nagyon sokfelé ágaznak el. Miu-tán azonban a reláció fogalma és kérdései a könyv további fejezeteiben rendszeresen felbukkannak, inkább azt az utat választottam, hogy a véleményekből valamiféle következtést vonjunk le:

Tanár: „Gyerekek! Négy véleményt hallottunk ugyanazon mondat kapcsán. Ezek a vélemények több ponton eltérnek egymástól. Ez azt jelenti, hogy egy vélemény igaz, három pedig nem?”

Tanulók (vita után): „Mindegyik vélemény igaz.”

Tanár: „Akkor ebből milyen következtetést tudtok levonni? Vagyis hogy van egy gondolat, és négy egymástól kissé eltérő válasz.”

Tanulók: „Ugyanarra a dologra több választ is lehet adni, és mindegyiknek igaza van.”

Tanár: „Ez a mai óránk legfontosabb mondanivalója, és erre ti jöttetek rá. Megpróbálok én is megfogalmazni ugyanezt, és írjátok le a füzetetekbe.

Egy filozófiai kérdésfeltevésből több következtetés is levonható, és egyikre sem mondhatjuk, hogy nem igaz, vagyis hamis.”

Az elmúlt tanév végén fogalmaztam meg a kérdést: hogyan látja a gyermek a filozófiaóra világát? Milyen értékek bontakoztak ki benne, pontosabban kialakulóban van-e a gyermekek értékirányultsága? Három forrásra támaszkodtam. A két tanév tanári tapasztalataira, a gyermekekkel folytatott személyes beszélgetésekre, valamint a tanulók által anonim kitöltött kérdőívekre. Vizsgálódásom arra irányult, hogy különbséget tegyek a „filozófiai beszélgetések” közben megfogalmazódó filozófiai kérdések és aközött, hogy a gyermekek hogyan viszonyulnak ezekhez a kérdésekhez, vagyis a filozófialáshoz. A vizsgálat a II. osztály huszonekét tanulója körében történt. Arra a kérdésre, hogy a diákok miket tartanak a filozófiaórán a legfontosabbnak, hétféle választ kaptam:

– Szabadon kimondhatom a véleményemet.

– Az érvelést és a vélemények egyeztetését, a vitát. Az érvelést azért szeretem, mert gondolkodtató és érdekes.

– Magát az órát, mert az más, mint a többi, és ezen az órán más a fontos és lényeges, mint a többi órán. És szerintem ezek a fontos dolgok.

– A kérdésekre nem kapok azonnal választ, hanem a társaimmal és tanárommal közösen jutunk eredményre.

- A tanár és diák kapcsolatát.
- Azt, hogy magam jöhetek rá a válaszra.
- A meditációt, mert frissebbek leszünk, és közben is gondolkozunk.

A filozofálás módja és tárgya segítette a diákok értékválasztását, az értékek megerősödését. A filozofálás feltételei tehát részét képezik annak, amit vizsgálunk. Ha megkérdezik tőlem, hogy az elmúlt években a tárgy tanítása során mi jelentette a legfőbb hiányt, akkor azt válaszolhatom, hogy kollégánommal eléggé egyedül voltunk. Nem jött még létre a gyermekfilozófiát tanító pedagógusok bármilyen kis csoportja (hiszen még egyedül tanítjuk az országban), akikkel közösen tanácskozhattunk volna szakmai élményeinkről. Úgy gondolom, hogy alaposabb elemzés, az iskolavezetők segítsége, pedagógus kollégáink vállalkozó kedve lehetővé teszi a tárgy (legalább) heti egy órában történő bevezetését.